

Ребченко І. М.<https://orcid.org/0009-0004-4337-9134>

Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України

ЗВ'ЯЗОК ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У даній статті розглядаються теоретико-нормативні основи формування зв'язку між правовими категоріями «верховенство права» (як принцип, засада, основа діяльності) та «юридична відповідальність». Увагу присвячено варіативності тлумачення значення принципу верховенства права в сучасному правотворенні та правозастосуванні. З'ясовано, що правова визначеність та передбачуваність є обов'язковими умовами реалізації верховенства права, оскільки виступають гарантією стабільності та безпеки держави, умовою її добробуту, та базовою основою для учасників правовідносин прогнозувати можливі наслідки реалізації будь-яких юридичних дій, що в свою чергу сприяє формуванню довіри громадян та соціального кредиту держави.

Розглянуто особливість діяльності Служби безпеки України, яка виражається у її направленості не лише на внутрішній стан безпеки країни, а й зв'язок із здійсненням зовнішніх функцій, що виводить межі принципу верховенства права на новий рівень, який не обмежується територіальною цілісністю та правовим порядком України. Підкреслено важливість прозорості підстав та порядку притягнення до відповідальності службовців Служби безпеки України, що гарантуватиме уникнення умов, за яких притягнення до відповідальності буде визнано незаконним та таким, що не відповідає правовому порядку держави.

Зроблено висновки про те, що питання співвідношення реалізації юридичної відповідальності як особливого правового інституту та інструменту регулятивного впливу на діяльність учасників правовідносин та верховенства права як основоположного принципу потребує додаткового вивчення та дослідження в межах адміністративно-правової думки, що пояснюється спеціальним статусом Служби безпеки України як суб'єкта владних повноважень. З'ясовано, що юридична відповідальність може існувати в правовому вимірі на рівні ідеї, концепції, а також на рівні нормативно передбаченого механізму. Встановлено, що розуміння юридичної відповідальності як нормативно передбаченого механізму в контексті діяльності Служби безпеки України має нормативні недоліки, які провакують неоднозначне розуміння даного правового інституту та акцентують увагу на верховенстві закону, а не права.

Ключові слова: верховенство права, верховенство закону, принципи права, правоохоронні органи, правова держава, юридична відповідальність.

Постановка проблеми. Основна проблема, що лежить в основі запропонованого дослідження, полягає у потребі встановлення теоретико-правового зв'язку між категоріями юридичної відповідальності та рівнем реалізації принципу верховенства права в діяльності державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України – Служби безпеки України [1]. Юридична відповідальність як інститут, гарантуючий дієвість механізму стримування реалізації влади, потребує додаткового

вивчення, оскільки призначення та завдання досліджуваного суб'єкта направлені на гарантування надзвичайно важливої державно-суспільної цінності.

У статті пропонується пошук та дослідження нового зв'язку між природою правопорушень, які вчиняються уповноваженими особами Служби безпеки України, та реалізацією мети юридичної відповідальності в контексті нормативного передбачення підстав та мети такої відповідальності з урахуванням сучасних підходів до тлумачення юридичної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретична база даної роботи складається із системи теоретичних джерел, в яких предметом дослідження обрано інститут юридичної відповідальності та тих джерел, які присвячені дослідженню діяльності Служби безпеки України. Окрему групу джерел становлять праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, присвячені дослідженню значення верховенства права в процесі реалізації владних повноважень спеціальними суб'єктами.

Необхідно відзначити наукові розробки таких дослідників, як М. Бліхар, С. Братусь, О. Власюк, С. Головатий, В. Гриценко, В. Колпаков, О. Совгіря, Р. Падалка, О. Петришин, О. Плетньов, В. Пузирний, В. Риндюк, М. Савчин, М. Терещук, В. Троцький, Г. Ситник, О. Шмоткін та інші.

Проте, на наш погляд, в умовах державотворчих змін, які відбуваються на сучасному етапі становлення та розвитку Української держави, питання співвідношення юридичної відповідальності та принципу верховенства права потребує додаткового вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження онтологічного зв'язку між інститутом юридичної відповідальності за порушення у сфері діяльності Служби безпеки України та принципом верховенства права.

Наукова новизна публікації полягає у новосформованих висновках, які описують онтологічний зв'язок між інститутом юридичної відповідальності за порушення у сфері діяльності Служби безпеки України та принципом верховенства права, що в цілому впливає на реалізацію завдань діяльності Служби безпеки України.

Методологія дослідження включає використання загальнонаукових методів наукового пізнання, таких як метод аналізу, метод синтезу, метод порівняння, системний метод, а також спеціально-юридичного методу документального аналізу. Вибір зазначених методів обґрунтовується теоретичним характером предмету дослідження та відповідає поставленій у роботі меті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зважаючи на всеосяжність принципу верховенства права (що буде розкрито згодом), межі та форми його реалізації мають індивідуальні специфічні характеристики в процесі здійснення завдань та функцій окремих суб'єктів, одним з яких є Служба безпеки України.

Вважаємо слід почати з конституційного закріплення принципу верховенства права. Так, положенням статті 8 Основного Закону передбачено,

що в Україні визнається і діє принцип верховенства права; Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй; норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [2]. Відповідно до офіційного тлумачення принципу верховенства права, викладеного у рішенні Конституційного Суду України «верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його отождолення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи» [3]. З наведеного можна зробити наступні висновки: по-перше, неоспорюваним є той факт, що верховенство права не є верховенством закону; по-друге, верховенство права є однією з форм неоспорюваних вимог, направлених державі, що у подальшому трансформуються у правотворчу та правозастосовну діяльність держави. В даному випадку ми пропонуємо не зупинятись на морально-етичному значенні верховенства права.

Досить важливим для практичної реалізації досліджуваної засади є твердження, викладене у рішенні Конституційного Суду України: «складовими принципу верховенства права є, зокрема, правова передбачуваність та правова визначеність, які необхідні для того, щоб учасники відповідних правовідносин мали можливість завбачати наслідки своїх дій і бути впевненими у своїх законних очікуваннях, що набуте ними на підставі чинного законодавства право, його зміст та обсяг буде ними реалізовано» [4].

На наш погляд, саме правова визначеність та передбачуваність є гарантією стабільності та безпеки держави, умовою її добробуту, оскільки дає

підстави учасників правовідносин прогнозувати можливі наслідки реалізації будь-яких юридичних дій, що в свою чергу сприяє формуванню довіри громадян та соціального кредиту держави, який сама ж держава повинна «виправдовувати».

Погляди щодо верховенства права в контексті діяльності суб'єктів владних повноважень зводяться до системного уявлення про принцип верховенства права. Зокрема, видається обґрунтованим аналітичне дослідження Яна Берназюка, який зазначає, що визначення суті верховенства права та її основних складових міститься у Рішенні Конституційного Суду України від 23 січня 2020 року № 1–р/2020: «верховенство права як нормативний ідеал, до якого має прагнути кожна система права, і як універсальний та інтегральний принцип права необхідно розглядати, у тому числі, в контексті основоположних таких його складових, як принцип законності, принцип поділу влади, принцип народного суверенітету, принцип демократії, принцип юридичної визначеності, принцип справедливого суду» [5]. Тобто, організаційні основи організації влади у державі повинні відповідати ідеї верховенства права і міститися у відповідних положеннях чинного законодавства, особливо положеннях тих нормативно-правових актів, які регулюють діяльність органів державної влади.

Аналізуючи згадуваний вище Закон України «Про Службу безпеки України», згадки про верховенство права як основу (засаду) її діяльності відсутні. Розглядаючи верховенство права як можливі втілення інших принципів діяльності, можливе його розуміння в контексті дотримання прав та свобод людини та громадянина, що розкривається в межах положення статті 5: «Діяльність Служби безпеки України здійснюється на основі дотримання прав і свобод людини. Органи і співробітники Служби безпеки України повинні поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про особисте життя людини. У виняткових випадках з метою припинення та розкриття державних злочинів окремі права та свободи особи можуть бути тимчасово обмежені у порядку і межах, визначених Конституцією та законами України» [1].

Що стосується питання юридичної відповідальності в контексті діяльності Служби безпеки України як органу держави слід наголосити на особливому суспільному інтересі до результатів реалізації завдань даного суб'єкта. Виходячи з визначених законом завдань, якими є захист державного суверенітету, конституційного ладу, тери-

торіальної цілісності, науково-технічного і оборонного потенціалу України; законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підприємної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб; забезпечення охорони державної таємниці; попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [1], діяльність даного спеціального правоохоронного органу направлена не лише на внутрішній стан безпеки країни, а й пов'язана із здійсненням зовнішніх функцій, що виводить межі принципу верховенства права на новий рівень, який не обмежується територіальною цілісністю та правовим порядком України.

Питання юридичної відповідальності за правопорушення у сфері діяльності Служби безпеки України потребує звернення до теоретичних основ та нормативних засад самого інституту відповідальності. Відповідальність, будучи межею реалізації завдань та функцій, однозначно спрямована на стримування свавілля та гарантування дотримання прав та свобод людини та громадянина.

Ведучи мову про відповідальність, неможливо обмежити її застосування виключно до приватних суб'єктів, а тому держава (в тому числі в особі уповноважених органів) також несе юридичну відповідальність. Свого часу влучно про відповідальність держави висловився Д. С. Комарницький, який зазначив, що «інститут відповідальності держави перед особою – це одна з головних гарантій прав і свобод людини, закріплений в чинному законодавстві. Держава встановлює механізм власної публічно-правової відповідальності, бере на себе обов'язок забезпечити також можливість її реалізації, зробити доступною її для громадян. Цим досягається послаблення тиску держави на суспільство і водночас підвищується можливість його контролю за діями держави, за рішеннями її органів та посадових осіб» [6]. Дослідник також зазначає, що «однією з причин безвідповідальності держави є відсутність ефективних механізмів реалізації відповідальності держави перед особою» [6], з чим ми цілком погоджуємось.

Положення закону «Про Службу безпеки України» неодноразово фіксують можливість притягнення тих чи інших осіб до юридичної відповідальності. Зокрема, що стосується обмеження прав та свобод людини і громадянина, закон передбачає наступне: «Неправомірне обмеження

законних прав та свобод людини є неприпустимим і тягне за собою відповідальність згідно з законодавством. Орган Служби безпеки України у разі порушення його співробітниками при виконанні службових обов'язків прав чи свобод людини повинен вжити заходів до поновлення цих прав та свобод, відшкодування заподіяної моральної і матеріальної шкоди, притягнення винних до відповідальності. Служба безпеки України на вимогу громадян України у місячний строк зобов'язана дати їм письмові пояснення з приводу обмеження їх прав чи свобод. Такі особи мають право оскаржити до суду неправомірні дії посадових (службових) осіб та органів Служби безпеки України» (стаття 5) [1]. Таким чином, передбачається покладення обов'язку на Службу безпеки України відшкодувати завдану шкоду, якщо дії Служби безпеки призвели до негативних наслідків. При чому такий обов'язок покладається на орган Служби загалом, а не на конкретну особу, яка вчинила правопорушення.

Інші положення, зокрема ті, що передбачені у розділі VII вищезгаданого закону, закріплені у двох статтях: стаття 35: «Відповідальність співробітників Служби безпеки України. Співробітники Служби безпеки України самостійно приймають рішення в межах своїх повноважень. Вони повинні відмовитись від виконання будь-яких наказів, розпоряджень або вказівок, які суперечать чинному законодавству. За протиправні дії та бездіяльність вони несуть дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність. Співробітники Служби безпеки України, які виконують свої обов'язки відповідно до наданих законодавством повноважень і в рамках Закону, не несуть відповідальності за завдані майнові збитки. Такі збитки відповідно до законодавства компенсуються за рахунок державного бюджету Службою безпеки України»; стаття 36: «Відповідальність за неправомірні дії, що перешкоджають реалізації повноважень Служби безпеки України Законні вимоги співробітників Служби безпеки України при виконанні ними службових обов'язків є обов'язковими для громадян і посадових осіб. Непокора або опір законним вимогам співробітників Служби безпеки України, неправомірне втручання в їх законну діяльність тягнуть за собою відповідальність, передбачену законодавством» [1].

Аналіз даних норм наводить на наступні роздуми: по-перше, передбачено види відповідальності за протиправні дії та бездіяльність співробітників Служби безпеки України (дисциплінарна,

адміністративна, кримінальна); по-друге, позитивним є елементарна фіксація порядку компенсації – за рахунок державного бюджету, але таке відшкодування здійснюватиметься Службою як органом, а не конкретною особою, що свідчить про необхідність передбачення окремого внутрішнього порядку встановлення факту, складу правопорушення та притягнення винної особи до відповідальності у порядку регресу; по-третє, негативним аспектом є передбачення відповідальності за неправомірне втручання в їх законну діяльність тягнуть за собою відповідальність, передбачену законодавством, проте, дане нормативне фіксування не урівноважує в дотриманні прав та свобод, законних інтересів приватних осіб та порядку діяльності Служби безпеки України.

Відповідно, виникає питання, чи дійсно інститут юридичної відповідальності, застосовуваної до спеціальних уповноважених суб'єктів – окремих службовців та Служби безпеки України як органу (окремого суб'єкта) – відповідає реалізації принципу верховенства права. До того ж, зважаючи на призначення даного органу, на наш погляд, підстави та порядок притягнення до відповідальності повинні бути максимально прозорими та чіткими з метою уникнення у перспективі умов, за яких притягнення до відповідальності буде визнано незаконним та таким, що не відповідає правовому порядку держави.

Додаткову суперечність викликає нормативне формулювання «неправомірне втручання в їх законну діяльність» (стаття 36), оскільки «законна діяльність Служби безпеки України» є діяльністю, яка здійснюється відповідно до положень закону, проте, ці ж положення закону можуть суперечити істинним призначенням правової діяльності та принципу верховенства права. До того ж, передбачене у статті 35 положення, що «співробітники Служби безпеки України, які виконують свої обов'язки відповідно до наданих законодавством повноважень і в рамках Закону, не несуть відповідальності за завдані майнові збитки» [1] також суперечить ідеям справедливості та верховенства права, оскільки майнова шкода повинна бути компенсована у будь-якому випадку.

Висновки. Таким чином, питання співвідношення реалізації юридичної відповідальності як особливого правового інституту та інструменту регулятивного впливу на діяльність учасників правовідносин та верховенства права як основоположного принципу потребує додаткового вивчення та дослідження в межах адміністративно-правової думки. Актуальність даного питання посилюється

за рахунок спеціального статусу Служби безпеки України як суб'єкта владних повноважень, який має особливе призначення та особливий правовий статус. В межах роботи з'ясовано, що юридична відповідальність може існувати в правовому вимірі на рівні ідеї, концепції, а також на рівні нормативно передбаченого механізму. Останній викликає найбільше запитань, особливо з урахуванням того факту, що Закон України «Про Службу безпеки України» було прийняти більше тридцяти років тому. Особливе занепокоєння викликають

положення розділу VII вищезазначеного закону, оскільки провокують неоднозначне розуміння та акцентують увагу на верховенстві закону, а не права. До того ж, проблемою є відсутність загалом питання про принцип верховенства права в самому тексті закону. Таким чином, актуальною та необхідною залишається потреба у встановленні відповідності між правозастосуванням та фактичною оцінкою обставин при вирішенні питань про притягнення до юридичної відповідальності службовців Служби безпеки України.

Список літератури:

1. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229–XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 27. Ст. 382.
2. Конституція України зі змінами : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15–рп/2004. *Конституційний Суд України* : веб-сайт. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava> (дата звернення: 15.12.2025).
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Мартинова Володимира Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 469 Митного кодексу України від 31 березня 2015 року № 1–рп/2015. *Конституційний Суд України* : вебсайт. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/1-rp/2015.pdf> (дата звернення: 15.12.2025).
5. Верховенство права та принцип розподілу державної влади (на прикладі захисту соціальних прав. *Supreme Observer. Портал сучасного права* : вебсайт. URL: <https://so.supreme.court.gov.ua/authors/138/verkhovenstvo-prava-ta-pryntsyp-rozpodilu-derzhavnoi-vlady-na-prykladi-zakhystu-sotsialnykh-prav> (дата звернення: 15.12.2025).
6. Комарницький Д. С. Удосконалення інституту юридичної відповідальності держави перед особою як дієва гарантія забезпечення прав і свобод людини. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 60–64.

Rebchenko I. M. THE RELATIONSHIP BETWEEN THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW AND RESPONSIBILITY FOR OFFENCES IN THE SPHERE OF ACTIVITY OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE

This article examines the theoretical and normative foundations of the formation of the relationship between the legal categories of «rule of law» (as a principle, basis, basis of activity) and «legal responsibility». Attention is paid to the variability of the interpretation of the meaning of the principle of the rule of law in modern lawmaking and law enforcement. It is found that legal certainty and predictability are mandatory conditions for the implementation of the rule of law, as they act as a guarantee of the stability and security of the state, a condition for its well-being, and a basic basis for participants in legal relations to predict the possible consequences of the implementation of any legal actions, which in turn contributes to the formation of citizens' trust and social credit of the state.

The peculiarity of the activities of the Security Service of Ukraine is considered, which is expressed in its focus not only on the internal state of security of the country, but also the connection with the implementation of external functions, which brings the boundaries of the principle of the rule of law to a new level, which is not limited to the territorial integrity and legal order of Ukraine. The importance of transparency of the grounds and procedure for holding servants of the Security Service of Ukraine accountable was emphasized, which will guarantee the avoidance of conditions under which the holding of accountable will be recognized as illegal and inconsistent with the legal order of the state.

It has been concluded that the issue of the correlation of the implementation of legal responsibility as a special legal institution and an instrument of regulatory influence on the activities of participants in legal relations and the rule of law as a fundamental principle requires additional study and research within the framework of administrative and legal thought, which is explained by the special status of the Security Service

of Ukraine as a subject of power. It has been found that legal responsibility can exist in the legal dimension at the level of an idea, concept, and at the level of a normatively prescribed mechanism. It has been established that the understanding of legal responsibility as a normatively prescribed mechanism in the context of the activities of the Security Service of Ukraine has normative shortcomings that provoke an ambiguous understanding of this legal institution and focus attention on the rule of law, not on the right.

Keywords: *rule of law, rule of law, principles of law, law enforcement agencies, rule of law, legal responsibility.*

Дата першого надходження статті до видання: 23.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026